УДК 811.133.1:81'373.611

Косович О. В.,
доктор філологічних наук,
завідувач кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ПРИНЦИПИ МОВНОЇ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті висвітлюються процеси централізації французької мови. Розглянуто явище мовної експансії; наголошується на тому, що політика мовної централізації у Франції поступово замінилася політикою лінгвістичного пуризму. Зазначаються типи мовної експансії для французької мови, а також розглядається питання норми.

Ключові слова: центризм, мовний пуризм, Французька Академія, експансія французької мови, норма французької мови.

Принципи мовної політики французької держави, що історично склалися, в найзагальніших рисах вписуються в таку систему понять: центризм, який виражається у прагненні сформувати в межах унітарної державності єдину мову (французьку); експансіонізм; пуризм.

Метою статті є розгляд мовної централізації, експансіонізму та засад пуризму в французькому мовному середовищі.

Постановка проблеми. Традиційно французька лінгвістична (мовна) політика має центристський характер, який полягає у позиціонуванні французької мови як єдиного мовного варіанта в країні (на шкоду іншим діалектним говіркам). Така політика є офіційною і широко пропагується з боку централізованого державного апарату. Це наносить досить відчутну шкоду досить широко розповсюдженим в країні діалектним мовам і говіркам, що часто викликає незадоволення серед французів.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичний центризм є особливою ідеологією мовної експансії, коли розповсюдження мов відбувається за встановлення пріоритетності престижнішої мови. Лінгвістичний центризм підкоряється ідеології націоналізму, тобто цілям створення в суспільстві єдиної нації на ґрунті єдиної культури та єдиної мови.

Принципи централізації в галузі мови були вперше задекларовані в 1539 році в ордонансі Франциска I, де йшлося про те, що судочинство у французькому королівстві повинно здійснюватися тільки французькою мовою. Дві статті в ордонансі Вілле-Котре, підписані Франциском I, фактично створили юридичні основи для самого процесу розповсюдження французької мови:

Стаття 110: Аби не було основ сумніватися у розумності рішень правосуддя, ми бажаємо та повеліваємо, аби викладені факти та приписи були настільки чіткими, аби не було будь-якої двозначності чи невизначеності, й щоб не було необхідності у тлумаченні.

Стаття 111: Оскільки це часто відбувається через тлумачення латинських слів, що містяться у вищезазначених рішеннях, ми бажаємо, аби надалі всі рішення, разом з іншими процедурами, що виконуються у наших верховних судах, а також в інших другорядних інстанціях, а також ведення реєстрів, розслідувань, складання контрактів та укладання угод, оголошення вироків, складання заповітів та інших будь-яких юридичних актів та дій, виконувалися, тобто вимовлялися, реєструвалися та доводилися рідною французькою мовою, а не жодною іншою.

Інші накази в XVI – XVII ст. стосувалися розповсюдження єдиної офіційної форми мови, що виходила з домена французьких королів. Згодом словники, книги, підручники почали друкуватися в Парижі та розповсюджуватися на території Франції і за її межами.

Тому публічне життя держави з цього часу нерозривно було пов'язане зі скрупульозним застосуванням (аби не допустити «будь-якої двозначності чи невизначеності») з «рідною французькою мовою». Цей основоположний текст мав прискорити та популяризувати так звану «франкоізну мову» (*françoyse*) (1549 р.). Маніфест групи, яку пізніше назвали Плеяда (*Pléiade*) проголошував, рівно через десять років після оголошення ордонансу Вілле-Котре, про переваги та привілеї використання французької мови у поетичній сфері. Тут можемо бачити певну прив'язаність французької мови до потреб політичного, юридичного та літературного життя.

Саме ці потреби й посприяли необхідності створення Французької Академії у 1635 році, стаття XXIV уставу якої точно визначає, що «основною функцією Академії буде робота з усією можливою старанністю та ретельністю над створенням певних правил нашої мови та для надання їй чистоти, виразності та можливості використання як у мистецтві, так і в науці». Французька Академія розпочала укладання єдиного словника французької мови, зміст якого був орієнтований на мову кращих письменників та поетів королівського двору. У цих заходах прослідковувалась така закономірність: чим більше центральна система наближалась до автономії й самостійності, тим більше її периферійні території вступали в залежність від центру, притягувались до нього, розчинялись у ньому й зникали [Klinkenberg J.-M. 2005, p. 60–61]. Мовна централізація у Франції особливо активно розвивалась у XVII – XIX ст.: зникла латинська мова, ослабло використання діалектів, посилилась позиція французької мови, а відтак регіональні мови почали зазнавати сильного тиску. Саме в цей час французька мова розпочала існування як загальноєвропейська форма мови. Цьому в XIX ст. посприяв і статус Франції – як могутньої колоніальної держави, яка змогла об'єднати за своїми межами численні території і народи.

Запропонована Рішельє теза була настільки ідеальною, що пройшла крізь роки й століття без значних змін: політикум не міг непомітно втручатися безпосередньо у розвиток мови; також ця теза уможливила формулювання незалежної спільноти, чий статус можна було б порівняти з верховними судами, надаючи можливість реєстрації, становлення та управління мовою. Згідно з правилами мови, стимулювання, налаштування та приклади набагато більш ефективні, ніж авторитарне втручання.

Будь-яка державницька влада неодмінно використовувала мову у своїй національній політиці, як засіб зміцнення національного устрою країни. Існував принцип об'єднання різних територій у єдину французьку державу, її зміцнення за допомогою централізації влади, культури, мови тощо.

Процеси централізації французької мови завершились у кінці XX ст., коли в 1992 р. у другій статті Конституції, прийнятої в П'ятій Республіці, було записано: *"La langue de la République est le français"* («мовою Республіки є французька мова») [Loi constitutionnelle]. Це означало повну концентрацію французької мови в столиці, знищення місцевих діалектів романської мови (сьогодні спостерігаємо окремі залишки у певних регіонах, особливо прикордонних провінцій), фактичне подавлення регіональних мов Франції: бретонської, корсіканської, каталанської, ельзаської, баскської. Зазначимо, що регіональні мови досі залишаються в словнику їх користувачів, однак число мовців мінімально скоротилося, а відтак підстав для відродження регіональних мов не існує. Як зазначає Б. Черкіліні, досліди Національного інституту демографічних досліджень свідчать про щорічне значне зниження кількості громадян Франції, які користуються мовами національних меншин: дедалі менше стає серед них дорослих людей, які передають дітям свої мовні навички [Cerquiglini 2001, p. 99]. Сьогодні вже немає таких громадян, які б користувались винятково регіональними мовами; сучасні французи – це білінгви, а їхньою основною мовою є французька. Також змінилось і місце вивчення регіональних мов: із сімейного середовища воно перемістилось у шкільне. Проте шкільна підтримка цих мов є менш ефективною, ніж сімейна, оскільки основна функція регіональних форм мови полягає саме в забезпеченні спілкування в сім'ї [Cerquiglini 2001, p. 99].

Однак, незважаючи на певні успіхи у зміцненні свого статусу, французька мова в кінці XX – початку XXI ст. почала втрачати свої позиції. Ксав'є Норт, керівник Генеральної делегації французької мови і мов Франції, уточнює: «Упродовж довгої історії, незважаючи на очевидність фактичної багатомовності, у Франції культ єдиної французької мови підтримувався постійно. Проте в останні п'ятдесят років ця модель зазнала коливань в бік змін, які зачепили статус французької мови. Пройшов той час, коли французька мова, стверджуючи свою міжнародну всезагальність, протиставляла себе винятково місцевим регіональним мовам, сперечалася з ними та вступала з ними в антагоністичні відношення. Сьогодні вона знаходиться в конфронтації одночасно до відомої домінуючої мови (англійської) і змушена конкурувати з усіма мовами світу, деякі з яких у результаті міграційних процесів були імпортовані на їхню територію. У результаті таких обставин політика держави стосовно французької мови змушена була змінюватися і відповідати новим завданням» [North 2008, p. 39].

У Франції уряд прагнув зміцнити французьку мову як засіб консолідації нації. Закон Ба-Лорьоля від 31 грудня 1975 року «Про використання французької мови» вимагав, щоб реклама і технічний опис товарів укладались французькою мовою або супроводжувались перекладом французькою мовою, трудові угоди, інформація для працівників повинні даватися їхньою рідною мовою, але з обов'язковим перекладом французькою мовою. Програми міжнародних конгресів, які проводились на території Франції, обов'язково дублювались французькою мовою, а всі виступи супроводжувались анотацією французькою мовою. Проте застосування закону не можна вважати успішним, оскільки не були встановлені штрафні санкції за його порушення.

У 90-х роках минулого століття французька мова потребувала особливої державної підтримки, а тому 4 серпня 1994 року було прийнято «закон Тубона». Суть його полягає в тому, щоб в умовах розширення міжнародних контактів гарантувати французьким громадянам право вільно користуватися в країні своєю рідною мовою і будь-яку інформацію отримувати саме французькою мовою. Прийняття такого закону було зумовлене демографічними ускладненнями, пов'язаними зі значним скороченням в країні французького населення. Удосконалений та впроваджений Міністром культури Жаком Тубоном закон, передбачав накладання штрафів та навіть ув'язнення для тих, хто не використовував французьку мову у рекламі, публічних оголошеннях та наукових конференціях. Конституційна Рада трохи послабила чернетку цього закону, проте його остаточний варіант залишився незмінним, радикальним і широко реалізовувався у життя. Звичайно, були і критики цього закону, проте сам факт того, що він був прийнятим одним із перших, свідчить про його важливість для французів та їхнє занепокоєння майбутнім французької мови. Примітно, що ситуація з французькою мовою значною мірою відрізняється від положення англійської, іспанської і португальської мов в англомовних, іспаномовних і португаломовних країнах. Як зазначає Ж.-М. Клінкенберг, якщо в країнах франкофонії французька мова є рідною для незначної частини населення і тільки центризм колишньої метрополії об'єднує їх, то в англомовних, іспаномовних і португаломовних країнах мова метрополії є рідною для більшості населення [6, с. 61]. Тому можемо резюмувати, що універсалізм французької мови ґрунтується не тільки на централізуючій силі французької політики, економіки і культури Франції, але й на вільному виборі багатьох громадян світу користуватися французькою мовою – універсальною формою мовлення. Через проведення французькою державою політики центризму Франція опинилась єдиною мономовною країною в системі франкофонії, що в політичному аспекті, безперечно, ізолює її від решти франкомовних країн.

Експансія. Вкрай широко розповсюдженими серед французів є переконання і віра в необхідність і правильність подальшої експансії французької мови, зважаючи на присутність певної просвітницької місії, зумовленої підсвідомою впевненістю в наявності у Франції деякої чітко дотримуваної і виконуваної ролі носія об'єднуючої універсальної ідеї про непохитність людської природи/сутності, а також з метою зміцнення політичних позицій країни в міжнародній спільноті.

Ж.-М. Клінкенберг так визначає явище мовної експансії: «Мовна експансія є процесом, у результаті якого деякий різновид мови розширює межі свого функціонування в суспільстві. Найнаочніше вона презентована у своєму просторовому аспекті, тобто коли мова йде про географічне переміщення тієї чи іншої мови. Однак експансія мови може здійснюватися і всередині однієї і тієї й ж соціальної спільноти без порушення її географічних кордонів, зокрема, коли діалекти поступаються мовному стандарту, коли релігійні церемонії проводяться загальнодоступною, а не спеціальною священною мовою, коли національні меншини зберігають свою мову або коли в неангломовних спільнотах спілкування на наукові чи економічні теми здійснюються англійською мовою. У всіх випадках (за винятком колонізації незаселених територій) експансія однієї мови здійснюється за рахунок іншої через встановлення

ситуації диглосії і конфлікту» [7, с. 9]. У словнику соціолінгвістичних термінів мовна експансія визначається, як «прагнення розповсюдити мову домінуючого в демографічному, а частіше у соціальному відношенні, етносу на чужу мовну спільноту зазвичай шляхом оголошення його державним» [2].

Упродовж довгої історії існування мов мали місце такі типи експансії:

– *імплантація* – ситуація, за якої певний різновид мови прагне до домінування на значній території і перетворюється в засіб спілкування для більшої частини населення;

– *імпорт* – ситуація, за якої на певній території розповсюджується деякий різновид мови у вигляді острівних ділянок;

– *накладення* – ситуація співіснування двох або більше мов, одна з яких виконує роль стандарту, чи офіційної мови;

– *вкраплення* – ситуація, за якої на деякій території розповсюджується різновид мови без надання їй офіційного статуса [7, с. 9].

Із-поміж перелічених типів мовної експансії для французької мови притаманні такі типи експансії, як вкраплення і накладення з подальшою імплантацією. Наприклад:

– імплантація франсійського діалекту на окремі території Франції і перетворення її в єдину національну і офіційну мову (внутрішня експансія);

– накладення франсійського діалекту на галло-романські форми мовлення, зокрема в Провансі, Валлонії, Гельвеції, Долині Аосте з наступним проголошенням його офіційною мовою на цих територіях (внутрішня експансія);

– вкраплення або накладення французької мови на нероманомовні мови Європи, зокрема у Фландрії, Люксембурзі (внутрішня експансія);

– накладення і вкраплення французької мови в африканських колоніях, де їй було надано офіційний статус або статус мови культури (зовнішня експансія);

– експансія французької мови на території колонізованої Канади з наступною імплантацією в Квебеці і накладенням в інших канадських провінціях – Нью-Брансуїці, Акадії і т.д. (зовнішня експансія);

– експансія французької мови на території, де застосування рабської праці сприяло утворенню креольських мов з наступним накладенням на них французької мови, зокрема, на Гаїті, в Луїзіані, у Гвіані, на Сейшельських островах й ін. (зовнішня експансія);

– вкраплення французької мови в європейських країнах, зокрема в Італії, Англії, Румунії, Росії та ін., а також в Азії, зокрема в Туреччині, Персії та ін., де французька мова грала роль мови культури (зовнішня експансія).

Із-поміж причин експансії французької мови називаємо чинники мовного і позамовного характеру. В умовах мовної експансії виокремлюється низка політичних, економічних, загальнокультурних, військових причин. Головним в експансії мови є результат переміщення людських ресурсів (еміграція, імміграція, колонізація, мас-туризм, військове захоплення окремих територій тощо) або внесення елементів культури (культурних цінностей, знань, зразків адміністративного управління, промислових технологій і т.д.).

Власне імплантація французької форми мовлення спочатку на окремі території романізованої Галлії, а потім на всю Францію і на країни Європи супроводжувала політичну експансію, що здійснювалася методом центризму, тобто шляхом використання центроналаштованих сил, що виходять від французької влади, французької культури і французької мови. За експансії на передній план виступає соціо-психологічний чинник, що полягає в певному незадоволенні спільнот власною формою мовлення з відчуттям престижності тієї мови, якою вони спілкуються. Цей чинник відіграє важливу роль не тільки за межами Франції, але й на її власній території. Почуття невпевненості виявляється у користувачів регіональними мовами, а також у тих носіїв французької мови, які соромляться того, що не можуть вільно спілкуватися рідною мовою. Саме чинник мовленнєвої невпевненості й мовної неповноцінності змушує їх удосконалювати свої знання французької мови, що сприяє широкому розповсюдженню літературної норми у французькому середовищі. Комплекс мовної неповноцінності проявляється не тільки в малограмотних французів, але і, як це не парадоксально, у носіїв грамотного мовлення. Якщо перші розуміють, що невміння користуватися нормованим мовленням не дозволяє їм досягнути життєвих пріоритетів, і соромляться своєї власної мови, то другим соромно за мову їх співгромадян і вони починають соромитися деградації французької мови, яку вони жорстко критикують [6, с. 67–68]. Комплекс мовної неповноцінності змушує державні установи/владу розглядати французьку мову не тільки як узаконену ситему знаків і правил користування нею, але і як на живу систему, якою користуються усі верстви французького населення. У цьому контексті можливе певне розширення зон уживання розмовного мовлення, елементи піджинації. У будь-якому разі держава прагне до створення жорстких меж функціонування мови, тоді як громадяни (носії мови) його «демократизують».

Пуризм. Мовознавці часто вказують на те, що французи вірять у виконання своєю мовою особливої місії, як головно чистого, зрозумілого і універсального засобу міжнародної комунікації. У зв'язку з цим постійна тривога щодо словникової чистоти, «не засміченості» французької мови вважається абсолютно типовим явищем. У XVII – XVIII ст. політика мовної централізації замінилася політикою лінгвістичного пуризму, тобто настав період формування і розповсюдження класичної норми французької мови, яка встановлювалася в суперечках із правилами латинської мови, романськими діалектами й іншими мовами Франції.

Мовний пуризм призвів у Франції до мовного шовінізму, а згодом і до лінгвістичного шовінізму, що ґрунтувався на принципі: літературна норма французької мови вважається кращою і привабливішою інших форм французької мови й інших мов. Вишукана манера розмовляти, вміння користуватися літературною нормою французької мови стали ознаками належності до освіченої, вибраної частини суспільства.

Однак, як зазначає В. Клоков, у результаті розповсюдження в країні всезагальної шкільної освіти вища форма французької культури, на думку пуристів, почала вульгаризуватися і вироблений спосіб ідентифікації втрачав свою ефективність [1]. Згідно з їхніми міркуваннями освіта нівелювала культурну диверсифікацію франкомовних громадян, а відтак понижувався загальний рівень культури, що змушувало прихильників пуризму боротися проти вульгаризації французької мови, проти реформ, які демократизували освіту і спрощували освоєння французької мови іноземними громадянами. У школах працювало правило: «так можна писати» / «так не можна писати», тобто існувала низка заборон щодо правильних форм мовлення.

Лінгвістичний шовінізм еліти досяг найвищого свого розвитку в першій половині XX ст., коли у багатьох французів

розвинулось почуття невпевненості й неповноцінності. Щодо цього А. Мартіне зазначав: «Французи не насмілюються повністю користуватися своєю мовою, оскільки багато поколінь граматистів серед професіоналів і любителів перетворили її в область каверз і заборон. У світі, що зазнає щоденного прискоренню реформаторського ритму, французи, як і всі решта люди, які постійно мають потребу в нових словах і нових висловленнях. Але їх привчили до покори, до догідливої поваги до всього минулого, до неможливості створювати нічого нового. Вони бояться складати складні слова, вільно використовувати деривaційні суфікси, продукувати оригінальні комбінації слів» [9, с. 82].

Цілком логічним у цьому плані є дискусії Ж. Шорана про те, чи не переходить у цей час французька мова до категорії мертвих мов [4, с. 96].

Як відомо, історично норма французької мови зародилась у результаті виключення деяких елементів, визнаних недостойними до вжитку в шляхетному товаристві. Іншими словами норма французької мови формувалась як соціально-класова категорія. Принцип правильного вживання (фр. *bon usage – «високий стиль»*) ставив на перше місце пурист Клод Вожля (автор однойменної теорії). Правильні мовленнєві взірці науковець брав із мови освічених дворян столиці. Тоді ж, в XVII столітті, Академія випускає словник французької мови у двох томах. Пізніше Академія один раз в 40–50 рр. перевидавала цей словник, який став єдиним еталоном норми. В цей час розпочався розвиток ідеї про нормування мови в літературних стилях – високому, середньому і низькому. Відтак французька норма формувалась з позицій пуризму і стилістики.

Норма французької мови XVII – XVIII ст. пізніше визнана класичною. Сьогодні ведеться мова про те, що французька норма не має чітких територіальних, хронологічних, соціальних параметрів, вона має віртуальний характер, тобто є деяким інваріантом, відображеним у сучасних лексикографічних виданнях. Тобто норму французької мови почали співвідносити з лексикографічною референтністю.

У сьогоднішніх умовах, ґрунтуючись на положення Л.-Ж. Кальве, мовну ситуацію щодо французької мови можна презентувати так: «французька мова, як мова суперцентральна, знаходиться у відношенні підпорядкування до англійської мови, але у відношенні рівності з іншими суперцентральними мовами. Одночасно французька мова перебуває в положенні домінування по відношенню до багатьох мов, які входять в орбіту її безпосереднього підпорядкування серед мов дальшої периферії: бретонської, корсиканської та ін. (на території Франції), бамана, волоф та інш. (на території колишніх французьких колоній). На кожному з цих рівнів проявляються дві тенденції до встановлення білінгвізму: горизонтальний білінгвізм (наприклад, франко-арабський, франко-іспанський та ін.) і вертикальний (наприклад, англо-французький, франко-бретонський, франко-каталанський та ін.)» [3, с. 80–81].

Висновки. Таким чином, французька мова набувала свого сучасного вигляду. Проте, мова – досить нестійка річ, ми змінюємо її самі кожного дня, вона ніколи не зупиняється у своєму розвитку.

У подальшому планується детальний розгляд та аналіз нещодавніх постанов, прийнятих урядом Франції з метою захисту національної мови.

Література:

1. Клоков В. Современный взгляд на языковую политику Франции: URL: http://www.bygeo.ru/strany/franciya/1220-sovremennyy-vzglyad-na-yazykovuyu-politiku-francii.html.
2. Словарь социолингвистических терминов. Москва: Российская академия наук. Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук. Ответственный редактор: доктор филологических наук В.Ю. Михальченко. 2006.
3. Calvet L.-J. Le versant linguistique de la mondialisation // Dialogues et cultures, 2001. № 45. Modernité, diversité, solidarité. T. 1. P. 80–81.
4. Chaurand J. Histoire de la langue française. P., 1972. P. 96.
5. Cerquiglini B. Renouveau des perspectives sur la langue française: contre la monoglossie //Dialogues et cultures. 2001. № 45. Modernité, diversité, solidarité. T. 1. p. 99.
6. Klinkenberg J.-M. La diversité linguistique: un dogme ou un programme? Dialogues et cultures. № 50. 2005. P. 60–61.
7. Klinkenberg J.-M. L'héritage du passé: aux origines de l'expansion du français // L'avenir du francais. P., 2008.
8. Loi constitutionnelle № 92–554 du 25 juin 1992. URL: //http:// www.culture.gouv.fr/culture/dglf/.
9. Martinet A. Le francais sans fard. Paris: Presses universitaires de France, 1969. 224 p.
10. North X. Pour une Realpolitik de la langue française en. Relais Culture Europe. Paris, 2008. P. 39.

Косович О. В. Принципы языковой централизации

Аннотация. В статье освещаются процессы централизации французского языка. Рассмотрено явление языковой экспансии, отмечается, что политика языковой централизации во Франции постепенно сменилась политикой лингвистического пуризма. Указываются типы языковой экспансии для французского языка, а также рассматривается вопрос нормы.

Ключевые слова: центризм, языковой пуризм, Французская Академия, экспансия французского языка, норма французского языка.

Kosovych O. Principles of language centralization

Summary. The article deals with the process of centralization of the French language. The process of linguistic expansion is analyzed, it is noted that the policy of linguistic centralization in France was gradually replaced by a policy of linguistic purism. the types of linguistic expansion for the French language are specified, and also the issue of norm is considered.

Key words: centrism, linguistic purism, the French Academy, the expansion of the French language, the norm of the French language.